

МІФОПОЕЯ ТВОРІВ Л. КОНОНОВИЧА ПРО ТРОЯНІВ ОБЕРІГ

Зуєнко Ярослава Мирославна

аспірантка кафедри української літератури

Запорізького національного університету

вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна

У статті запропонований аналіз міфологічної системи творів Л. Кононовича про Троянів оберіг (повісті «Пекельний звіздар» та роману «Чигиринський сотник»).

Міфопоєа творів Л. Кононовича про Троянів оберіг уперше становить об'єкт літературознавчого дослідження, чим зумовлена актуальність роботи.

Для аналізованих текстів відбувається в художньому світі, населеному богами та духами, які безпосередньо впливають на розвиток подій, тож міфопоєа відіграє в повісті й романі особливо важливу роль.

Автор на основі елементів народного християнства та уявлень про давньослов'янську міфологію вибудовує унікальну синкретичну міфосистему, за допомогою котрої моделюється власне українська квазівіра. Її сповідування є одним із основних межових ідентифікаційних маркерів, що відіграє провідну роль під час поділу персонажів на «своїх» і «чужих» у художньому просторі повісті та роману.

В основі міфопоєі обох творів – близнюковий міф, що реалізується в протистоянні братів Дажбога й Чорнобога, де перший є сакральним предком і опікуном українців, творцем усього доброго та корисного, а другий – одвічним ворогом, зачинателем усього поганого й шкідливого. Цей розподіл релевантний другій божественній парі текстів проєкту – сестрам Ладі (матері Дажбога й Чорнобога) і її злій близнючці Мокоші. Розподіл за ознаками «свій»/«чужий», «добро»/«зло» поширюється на персонажів обох творів про Троянів оберіг, за винятком деяких міфічних істот.

Окрім чотирьох найсильніших божеств, міфосистема повісті й роману включає також дивів (молодших богів) і представників нижчої міфології (водяників, чортів, літавиць, русалок та ін.), які беруть безпосередню участь у подіях, і через взаємодію з котрими найвиразніше простежується етнографізм творів.

Аналіз міфопоєі повісті й роману крізь призму теорії національного міфу дозволяє стверджувати, що за її посередництва в текстах реалізується одразу кілька міфів: про богообраність, «золоту добу» й землю обітовану, котрі є складниками сукупного національного міфу.

Ключові слова: міфокритика, міфопоєа, національний міф, дихотомія добра й зла, релігійний синкретизм.

Постановка проблеми. До об'єктів досліджень сучасної міфокритики, серед інших, належить міфопоєа – «вигадана міфологія, яка [...] написана протягом короткого періоду часу одним автором або невеликою групою співавторів» [12, 11]. Термін був уведений в обіг у 1930 р. Дж. Р. Р. Толкіном, і набув поширення в закордонній практиці літературознавчого аналізу [10; 11].

До текстів із багатою міфопоєєю належать твори Л. Кононовича про Троянів оберіг: повість «Пекельний звіздар» і роман «Чигиринський сотник», де оповідається про пригоди козацьких джур Івася та Михася, які знаходять чарівний оберіг – Троянів ключ, за допомогою котрого мають звільнити поневолених духів із минулого й розпочати повстання проти польської шляхти, передавши артефакт майбутньому гетьманові Богдану Хмельницькому.

В обох творах міфопоєа відіграє вагомую роль, формуючи закони світоустрою художнього простору повісті та роману й безпосе-

редньо впливаючи на вчинки персонажів, що зумовлює її цінність як об'єкта літературознавчого дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. «Пекельному звіздареві» було присвячено кілька студентських розвідок, а «Чигиринському сотникові» – праці Т. Мегері, В. Ніколаєнко, О. Смирнова, однак досі не було здійснено спроби аналізу особливостей міфопоєзису у творах Л. Кононовича про Троянів оберіг, у чому й полягає **актуальність** статті.

Постановка завдання. Метою роботи є осмислення особливостей міфопоєі повісті «Пекельний звіздар» і роману «Чигиринський сотник». **Завданнями** – з'ясувати основні закони, за якими функціонує міфосистема художнього світу «Троянового оберіга», їх роль у формуванні сюжетів творів, проаналізувати співвідношення елементів християнства та слов'янського язичництва у міфопоєі означених текстів, розкрити специфіку зображення протогенетичних образів вищої та нижчої міфологій.

Виклад основного матеріалу. Певні особливості міфосистеми творів оприявнюються безпосередньо під час розвитку основних сюжетних ліній, переважно про специфіку будови художнього світу повісті та роману читачі дізнаються із уст характерників Козуба й Обуха – своєрідних зв'язківців між сакральнопрофаним і міфічним вимірами творів. Переказані ними космогонічні, антропологічні, етіологічні міфи, легенди, повір'я розкривають міфопоєю художніх полотен, знайомлять реципієнта з її персонажами й їхньою внутрішньою ієрархією, дозволяють скласти уявлення про закони світобудови художнього простору повісті та роману. Усі історії, повідані козаками, розпочинаються зачинами («давно-давно», «із нащада світла», «як не було ні неба, ні землі»), котрі зустрічаються в структурі деяких фольклорних жанрів (календарно-обрядових пісень, казок тощо). Разом із відтворенням розмовного стилю мовлення, насиченого фразеологізмами, просторіччями, архаїзмами, такі зачини сприяють формуванню правдоподібної імітації народної оповіді.

Автор презентує читачам міфопоєю, яка ґрунтується на фрагментах праслов'янської й християнської міфологічних систем. Власне українська квазівіра чітко сепарується від інших релігій. Так, перелічуючи божеств різних конфесій, Козуб говорить: «У них (у мусульман – Я. З.) він зветься Аллаг, у християн – Христос, а в нас – батько Дажбог, славен Троян, що створив небо та землю» [7, 63]. При цьому ставлення до власне християнства в повісті критичне: зокрема, хрещення Володимиром киян однозначно трактується як насильницький акт: «Іще в Ладимиранкнязя служив і киян у Почайну загаяв, щоб їх попи-ромеї похрестили...» [7, 138]. Відмежування від інтернаціональної релігії і створення своєї квазіміфології сприяє формуванню специфічно-етнонаціонального простору «Троянового оберіга», що активує національні міфи про богообраність і про «золоту добу», а також слугує чітким межовим маркером для сепарації на «своїх» і «чужих» у межах антиколоніальної риторики, що проявляється насамперед у біполярній структурі міфосвіту обох творів: колоніально-постколоніальний кластер міфосценарію протистояння зумовлює злиття категорій «свій» із «добро» та «чужий» зі «зло» (належачи априорі до «добрих сил», козаки-запорожці, підтримувані добрими богами, воюють проти загарбників: поляків та українців-перекинчиків, котрим допомагають темні боги, а також різна нечиста сила).

У міфосистемі творів добро уособлюють Дажбог, його мати Лада, молодші боги (диви),

наділені безсмертям люди (козак Мамай, поляниці), а також окремі духи (водяник). Зло ж представляють Чорнобог (Триглав), його тітка Нея, демони (перелесниці, білі дівки, чорти), чаклуни, що продали свої душі нечистому (Тіберіус, Мурмило). Протистояння цих двох категорій у художньому просторі обох текстів набуває космогонічних рис. Лише незначна частина міфічних істот (наприклад, русалки) дотримується нейтралітету й не підтримує жодну зі сторін.

Чільне місце в міфопоєі повісті й роману посідає особливо шанований серед давніх слов'ян Дажбог. Зокрема, бог належав до володимирового (київського) пантеону, на що вказується в «Повісті врем'яних літ». Згадується він і в «Слові о полку Ігоревім»: неодноразово вжитий у тексті вислів «Дажбожий внук» дав підставу дослідникам вважати Дажбога родоначальником русичів. Саме таке трактування лягло в основу цього образу в аналізованих творах, де він є праотцем козаків-українців. Тому автор вживає вислови «Дажбожі внуки» [7, 171] чи «Дажбожі діти» [7, 294], а самого бога називає Батьком.

Водночас у творах про Троянів оберіг спостерігаємо в образі Дажбога риси, притаманні Богові християн. Насамперед, його функції розширюються: у світі «Троянового ключа» він є не одним із пантеону, а деміургом і водночас – уособленням добра, що більш властиво монотеїстичним релігіям, ніж язичництву, де процес створення світу зазвичай не пов'язаний із постаттю божества, яке згодом посяде вершину пантеону: у грецькій чи аккадійській міфологіях світ виник від союзу жіночого й чоловічого начал, а в японській та скандинавській космогонічній процесі взагалі відбувалися спонтанно, самі собою. Ті ж божества світових міфологій, що були задіяні у світотворенні, зазвичай поставали в образі чудовиськ (наприклад, скандинавський Імір чи вавилонська Тіамат). Згодом їх перемагають боги «молодшого покоління» й формують новий пантеон, де часто чільне місце посідає один бог (Зевс, Одін, Мардук), який непричетний до космогонічних процесів і не претендує на всеохопність, котру спостерігаємо у Богові авраамічних релігійних систем.

Подібність християнського Творця і Дажбога в художньому світі творів про Троянів оберіг підкреслює і сам автор. Наприклад, у романі «Чигиринський сотник» характерником Обухом наводиться такий космогонічний міф: «Пірнув Господь у море [...] та не подужав до дна сягнути. [...] де не взявся клятий Триглав.

Дістану я [...] піску з дна морського [...] та й пірнув у море. [...] набрав жменю піску та й запхав собі до рота. [...] Те, що в руці було, віддав [...], а що в роті, те сховав. Як посіяла Матінка Лада той пісок, то почало рости й те, що у Клятого в роті було [...] Став клятий плюватися на всі боки. Де плюне, – там гора і виросте, де харкне – там скеля» [7, 96]. Ця оповідь нагадує відому українську легенду про Бога й Сатаніла [2, 70–74]. В обох текстах провідна роль у космогонічних процесах повністю належить Творцю, а участь помічника-шкідника применшується.

Усеохопність підкреслюється багатоіменністю: Дажбог увібрив у себе імена інших слов'янських божеств: «В Господа нашого семеро імен: Дажбог, Троян, Велес, Милобіг, Стрибог та Коштуб» [7, 164], які в проєкті є взаємозамінними: «Батьку Дажбоже, славен Трояне» [6, 23], «Найменням Коштубовим» [6, 134].

Поза функціями верховного бога, Дажбог також виконує роль покровителя воїнів. Так, у романі згадується обряд принесення в жертву воїнів переможеного війська на курганах за скіфських часів: «На сій могилі козацтво приносило жертви Троянові... Після битви приводили сюди бранців і стинали їм голови» [6, 66]. Опис обряду перегукується із принесенням людей у жертву богові війни Арею із «Історій» Геродота [4, 250].

Прикметно, що в жодному з творів про Троянів оберіг автор не згадує слов'янського бога війни Перуна, котрого замінив Дажбогом, про що свідчить наведений у романі «Чигиринський сотник» топонімічний міф, за яким під час повалення володимирового пантеону кам'яний образ Дажбога плив Дніпром від Подолу, а берегом бігли віряни й кричали «Видибай, Боже!»; згодом ідол пристав до острова, який «відтоді почав зватися Трояновим [...], а зараз прозивають його Перуновим» [7, 299]. Ця легенда перегукується з відповідним уривком із «Повісті врем'яних літ», де замість Дажбога фігурує Перун.

Отже, у творах «Троянового оберегу» Дажбог є творцем світу, покровителем воїнів. Усеохопність зближує його з Богом-Отцем авраамічних релігій, а вживання імен слов'янських богів занурює у вітчизняну міфологію.

Ще одним божеством, котре відіграє вагому роль у міфосвіті творів проєкту, є мати Дажбога Лада. У художньому світі «Троянового оберега» найбільше акцентується увага на її ролі покровительки воїнів (поляниць і козаків), а також усієї Запорозької Січі. Із цією рисою

пов'язаний часто вживаний стосовно Лади епітет «Покрова», що дозволяє провести паралелі між матір'ю Дажбога й християнською Дівою Марією.

На подібність між ними вказують й інші ознаки: зокрема, у творах про Троянів оберіг уживаються характерологічні епітети «Пречиста Панна» чи «Пречиста Діва», а також «Божа Матір», апелюючи до непорочного зачаття братів Дажбога й Чорнобога. Знаходить втілення в «Пекельному звідареві» та «Чигиринському сотнику» й католицький догмат про коронацію Діви Марії («Сидить Мати Лада на золотім престолі, а докруг неї душі наших пращурів літають» [7, 140]).

У художньому світі творів про Троянів оберіг богиня відіграє вагому роль: вона брала безпосередню участь у створенні світу, адже власноруч сіяла пісок, добутий із морських вод, з якого постала суша. Дотична Лада й до створення славнозвісного Троянового ключа: богиня «вдихнула в нього свою міць» [7, 139], тож тепер амулет оберігає власника (і всю Україну) від злих сил.

Божественній парі Дажбога й Лади в «Пекельному звідареві» й «Чигиринському сотникові» протистоять Чорнобог і Мокоша. У слов'янському фольклорі й писемних джерелах є поодинокі згадки про Чорнобога, котрого дослідники зазвичай розглядають у парі з Білобогом. Наприклад, В. Скуратівський наводить легенду про Сокола, що зніс два яйця: чорне й біле, з яких вилупилися два лебеді (Чорнобог і Білобог): перший був володарем ночі та п'ятми, а другий – «Світла та Білого Світа, та всього, що на ньому»; відтоді брати «одвічно ворогують між собою, та жоден не годен перемогти» [8, 177]. Окрім фольклорного спадку, про існування божественних братів згадується в «Слов'янській хроніці» Г. Гельмгольда, де автор оповідає про ритуал за участю «чорного» й «білого» богів.

У «Пекельному звідареві» й «Чигиринському сотнику» Чорнобог-Триглав є антагоністом Дажбога й утіленням абсолютного зла. У його протистоянні з Трояном частково втілюється близнюковий міф, за котрим один із братів/сестер є творцем усього доброго й корисного, а другий – поганого й шкідливого (як, наприклад, малайзійські То Кабінам і То Корвуву), а вся міфологічна система базується на цій боротьбі; однак, є й відмінності: згадана міфомодель передбачає взаємодію суперників, сила котрих – рівна, а міфосистема аналізованих текстів тяжіє до авраамічного монотеїзму, де чільне місце посідає уособлення добра,

всеохопний Дажбог. Тому, імплементуючи близнюковий міф у структуру художнього світу творів про Троянів оберіг, автор «применшує» силу Чорнобога, що обґрунтовує його природою: «Дивами взивають і Нею з Триглавом, бо хоч і була Нея ще з передвіку, а Чорнобог разом із Дажбогом уродився, але чинять вони зло, того і силу свою згубили» [7, 163].

Більше про протистояння братів від давнини до сьогодення читач дізнається з легенд, переказаних характерниками Козубом та Обухом: наприклад, оповідь про те, як близнюки з'ясували, хто з них дужчий: Дажбог запропонував Чорнобогу долетіти на край світу й поставити там свій знак на одному з велетенських стовпів, проте з'ясувалося, що то були пальці самого Трояна. Іншим разом, змагаючись з братом у метанні скель в довжину, Чорнобог знову програє, незважаючи на всі свої зусилля.

Злий брат щоразу псує всі напрацювання Дажбога. Так, у «Чигиринському сотнику» наводиться легенда, за якою Чорнобог обплював щойно виліпленого чоловіка, що змусило Трояна вивернути своє творіння назовні, аби сховати завдану братом шкоду, і з того часу в людині є порівну добра й зла. Наведений у творі текст перегукується з переказом, зафіксованим на Слобожанщині, зі схожим сюжетом [5, 10]: так наші предки пояснювали дуальну природу людини.

Де Чорнобог не може перемогти силою, він вдається до хитрощів, у деяких ситуаціях виявляючи риси характеру міфічного трікстера: так, одного разу йому вдалося обдурити брата, запропонувавши змагання: підняти кицьку, випити кварту горілки, перемогти стару жінку в бійці навкулачки, а горбаня – в бігові на швидкість. Після поразки Дажбога Чорнобог зізнався, що горбань – то думка, що й від богів прудкіша, у кварти було море бездонне, кицька виявилася світовим змієм, а стариця – непереможною Смертю; сам сюжет легенди нагадує відоме скандинавське сказання про випробування Тора в місті велетнів Утгарді.

Зі скандинавською міфологією перегукується й оповідь про Чорнобога та велетку: «Якось подався Триглав у чужі краї та й пристав до одної молодичі у прийми. А молодичя тая [...] велетка [...]! Жив з нею він три роки, й народила вона трьох дітей од нього – однооку дівку, гадюку і вовка» [7, 290]. Коли дізнався про це Дажбог, то розлютився дуже, а тому дівку (Мару) відіслав до Безодні, гадюку вкинув у море, де вона росте і скоро обплутає своїм тілом весь світ, а вовка скував чарівними путами. Отже, подібно до інших схожих

персонажів, Чорнобог схильний до необдуманих вчинків, вмотивованих лише цікавістю та миттєвою забаганкою, що уподібнює його зі скандинавським Локи, у міфах про котрого знаходимо схожу із вищенаведеною оповідь.

Тривале протистояння братів закінчилося битвою, в якій брали участь козаки, поляниці та інші добрі сили, з одного боку, й нечисть – із іншого, після чого Чорнобога ув'язнили в пеклі.

Оскільки самотійно мандрувати землею злий бог не може, йому допомагає тітка Нея (вона ж Дива Обида, Мокоша, П'ятниця), котра разом із сестрою Ладою становлять другу опозитну пару в «Пекельному звіздареві» й «Чигиринському сотнику», і єдина з чотирьох старших богів зустрічається з Івасем та Михасем особисто. Ім'я «Мокоша» спрямовує читача до дохристиянської слов'янської богині. Уважається, що після християнізації й асиміляції старого та нового культів окремі функції Мокоші перейшли до Параскеви-П'ятниці. Так само, як і Мокошу, Параскеву-П'ятницю незмінно пов'язували із жіночими ремеслами, насамперед із прядінням і шиттям [3, 458], тому виправданим видається синонімічне вживання цих двох імен у творах Л. Кононовича про Троянів оберіг.

Мокоша-П'ятниця фігурує в обох творах, і здібності її переважно пов'язані із магією дзеркал, ілюзіями, сновидіннями тощо. Чари Неї вельми потужні, що відзначав характерник Обух: «Сон сплести – це велике чародійство... Як не можна когось погубити, то насилають на нього сон. Там усе примарне, тільки чарівник достеменний. Що захоче він, то те і вчинить із чоловіком...» [7, 201]. Уві сні діють особливі закони, і правила земного світу там не працюють. Нечиста сила, неспроможна в реальності здобути Троянів ключ, робить спробу заволодіти ним уві сні. Так, у «Пекельному звіздареві» в одному зі снів Неї майже вдалося змусити Івася віддати оберіг, але хлопця врятувала поляниця Злата.

Незважаючи на належність до сил п'їтьми, Нея, на відміну від свого племінника Чорнобога, зберегла здібності, традиційно приписувані силам добра, зокрема, уміння зцілювати. Саме до неї спрямовує Триглав тяжко пораненого звіздара Мурмила: «Є в мене тітка, що зветься Нея, а прозивається П'ятниця. Не розгубила вона своєї сили цілком, то допоможе тобі! Лети притьмом до неї, то виростить вона тобі руку в однісінський мент, от побачиш!» [7, 109].

У богині широке коло послідовників, зокрема, її вшановують бісуркані – поляниці, котрі обрали шлях п'їтьми. Перейшовши

на темний бік, вони повстали проти власних сестер, і в пошуках обраної долею дитини винищили мешканок Останньої кріпості, де ще жили вірні Дажбогу воїтельки. Бісуркані вшановують Нею, приносять їй у жертву людей, богиня ж виконує функцію посередника між бісурканями та Чорнобогом. Так, уполювавши Михася, чаклунки в «Чигиринському сотникові» намагалися через Мокошу передати його Триглавові.

Подібно до своєї фольклорної відповідниці, П'ятниця є покровителькою всього жіноцтва, про що дізнаємося із переказаної Обухом легенди, за котрою жінка була створена не Дажбогом, як «чоловік», із глини, а Мокошею із вільхи, і зобов'язана їй вірно служити [7, 164–165]. Серед смертних жінок виняток становлять лише дівчата-поляниці, та й серед них частина відступилася від Матінки Лади, що, з одного боку, вказує на те, що Лада прихильна лише до воїнів (козаків і дів-амазонок), а з іншого, що більшість жінок від початку схильні до гріха.

Поза чотирма наймогутнішими, у художньому світі «Троянового оберіга» є молодші боги – диви. Народжені Ладою, вони, однак, слабші за старшого брата Дажбога. Автор описує їхні здібності та функції так: «народила Пречиста Лада од духа божого дітей... Перші були дочки її Жива та Леля. [...] Потім уродила вона Юра, котрий переміг Змія, і Тура, заступника всіх козаків та лицарів. Ще прозивають його Тором, бо носить він величезний келеп і вбиває ним нечисту силу. Далі уродила вона Дану, що дала початок усім річкам та озерам на землі» [7, 163]. Диви підтримують Дажбога та Ладу, а войовниця Дана безпосередньо бере участь у подіях «Чигиринського сотника», допомагаючи Михасеві протягом усієї його подорожі. Вирізняється дива й магичними здібностями. Так, саме Дана визволила Михася з обителі Неї, самотужки перемігши свою тітку [7, 158].

У пантеоні світу «Троянового оберіга» привертає увагу й Тур (бог-захисник воїнів). Із огляду на синонімічне вживання імен Тур і Тор, його роль і зброю (келеп – молот на довгому держаку) можна говорити про перегук Тура з творів Л. Кононовича зі скандинавським богом-громовержцем, хоча переконливіших свідчень знайти не вдалося – більше інформації про нього немає ні в «Пекельному звіддареві», ні в «Чигиринському сотникові».

Останнім із дивів є Юр-Змієборець, згадка про котрого спрямовує читачів до відповідного християнського святого й активує змієборчий (драконоборчий) мотив, що об'єднує твори циклу «Троянового оберіга» з історичним романом автора «Темою для медитації».

Окрім богів та дивів художній світ «Троянового оберіга» населений міфічними істотами, котрі або зберігають нейтралітет, або підтримують світлу чи темну сторону. Усі персонажі нижчої міфології поділяються на три групи: ті, що прийшли із пекла й служать Чорнобогові (літавиці, чорти та ін.), ті, що «між світами витають» [7, 390] (домовики, русалки, хованці, бездонники та ін.), і люди з надприродними здібностями (відьми, чаклуни, бісуркані та ін.). На відміну від богів і дивів, такі істоти безпосередньо беруть участь у сюжетах обох творів, неодноразово зустрічаючись на шляху джур. Деякі з цих зустрічей є символічними, як, зокрема, зібрання нечистої сили на Лисій горі, куди випадково потрапив Михась і котре є алюзією автора на зібрання парткому, на що вказують звертання («шановні товариші»), суворе дотримання нечистою силою «протоколу засідання» (обрання секретаря, стилістичні штампи «на порядку денному сьогодні»), і навіть погрози заслання («На Соловки заслати, щоб пахав, як Папа Карло!» [7, 279]). Імітація партійного зібрання проводить пряму паралель між комуністами часів Радянського Союзу і нечистою, що прагне стати на заваді місії Михася. Уподібнення комуністів і демонічних сил – це ще одна риса, котра об'єднує всі історичні твори Л. Кононовича.

Серед нечисті найчастіше у творах про Троянів оберіг з'являються чорти – єдині істоти, створені особисто Чорнобогом, його найвірніші слуги. Л. Кононович наводить таку легенду про створення нечистих: «Вмочив Нечистий руку та як бризне – з тої краплі й утворився чорт. [...] Постала з тих крапель сила-силенна чортів та бісів» [7, 138]. Ця історія перегукується з подібним фольклорним переказом [8, 154], що свідчить про потужний етнологічний складник творів.

Чорти вірно служать своєму творцеві, але трапляються й винятки: ті, що мешкають біля Січі, є боржниками характерників, і вимушені їм підкорятися. Головує серед нечистих Ох, ім'я якого спрямовує читача до однойменної народної казки. Значний дідько у художньому світі «Троянового оберіга» володіє великими запасами золота, котре виманує Обух. Зазначимо, що в українському фольклорі поширеним є сюжет про перемогу над нечистим за допомогою хитрощів: цей мотив зустрічаємо в народних казках «Як бідняк чорта обдурив», «Як циган чорта обдурив», «Як баба чорта обдурила» тощо.

Чорти з'являються й у другорядних сюжетних лініях, у котрих увиразнюється

етнологічний складник творів. Так, у романі Михасеві й Обухові зустрічається невтішна вдова, яка «приплакала» чоловіка; чорт підличиною померлого приходив до дружини й висотував її життєві сили. Селянку врятував характерник, викривши нечистого: його ноги виявилися кудлатими й чорними, що, за словами Обуха, є ознакою особливо могутнього чорта: «У чорта [...] на ногах пазурі, у чортули – курячі лапи, а в найстрашнішого [...] – ноги у вовні!» [8, 270]. Коли за допомогою чарів Обухові вдалося проявити справжню сутність небіжчика, той постав у своїй справжній подобі: «обличчя [...] обернулося [...] свинячим пискком, [...] вирости коров'ячі роги, руки і ноги поробилися тупими ратицями [...] справжнісінький чорт з довгим бичачим хвостом» [7, 383–384].

Утілюється в романі й поширений фольклорний сюжет про гру в карти з нечистим: двоє чортів з її допомогою намагалися виманити в Михася Троянів ключ. Цей сюжет є «пережитком “три на смерть” з правом відкупу [...], ціна якої є душа людини» [9, 57]. Не домовившись перед початком гри із суперниками про ставку, хлопчик ледь не втратив найцінніше, і лише за допомогою ворона Кирика зумів врятуватися й зберегти чарівний талісман.

До пекельних створінь художнього світу творів про Троянів оберіг належать літавиці: «діві простоволосі [...] зо два людські зрости завбільшки. Лиця [...] зі срібла куті, коси [...] мов біль біла, очі [...] неначе полум'я» [7, 46]. У повісті й романі вони, виконуючи волю Чорнобога, невпинно переслідують джур.

Однак не всі міфічні істоти шкодять протагоністам: у головних героїв є багато помічників серед тих, що «перебувають між світами», так, водяник із «Пекельного звіздаря» свідомо став на бік Дажбога: «Розділився світ надвоє, а я з Дажбогом лишився» [6, 101]. Окрім водяника, Михасеві зустрічаються русалки, яким, на відміну від чортів та літавиць, не до вподоби їхнє становище, тому водяниці зголошуються допомогти хлопцеві за обіцянку нового життя. Русалки мріють потрапити до Вираю, де «янглами станемо і докола престолу Пречистої Диви літати будемо...» [7, 406], але Обух зазначає, що їх чекає інша доля: «Дасть їм батько Троян нове життя та й знов пошле в сей [...] світ» [7, 417].

Отже, у міфосвіті творів існує чотири варіанти посмертя: Вирай, куди потрапляють відважні, Пекло для грішників, чистилище для тих, «хто [...] в житті [...] не зробив, [...] ні доброго, ні злого» [7, 105] і переродження для душ, що від початку були невинними й не мали злих намірів, але вимушено чинили зло.

Окрему категорію міфічних істот становлять люди з надприродними здібностями (чаклуни, відьми, поляниці). Зокрема, чарівниками є головні антагоністи творів звіздар коронного маршалка Тіберіус і Мурмило (син православного дяка, а нині – звздар на службі Яреми Вишневецького). Обидва продали душу Триглаву, втративши людську природу («Запродав він душу Триглавові, то зробився чортом» [7, 215]), а натомість отримали допомогу його раті й надприродну силу: уміння насилати смертельні прокляття (саме Мурмило перетворив отруйну змію на кулю, котрою Барабаш поранив Михася), створювати ілюзії (наприклад, чарівний вертеп, улаштований на обійстях Івася та Михася), керувати снами й моделювати їх за потреби. Окрім цього, Мурмило володіє змієм, подарованим йому Чорнобогом, на якому й їздить (тут актуалізується мотив драконоборства, а також традиційні асоціації плазунів з нечистою силою). За народними уявленнями такі чаклуни (обох звіздарів можна зарахувати до відьмаків навчених, адже їхня надприродна сила набута) вважаються небезпечнішими: «знання вони використовують у власних інтересах [...] збагачуються за чужий рахунок і роблять зло, маючи від того задоволення» [1, 212]. Утративши душу, Мурмило поступово втрачає і людську подобу: «Звівся [...] штукар [...] й руку підняв. Почала рости тая рука, [...] де не взялися на ній здоровецькі пазурі» [6, 92], і з часом його нова сутність проявляється повністю.

Єдине завдання чаклунів – знайти джур і забрати Троянів ключ. Для досягнення цієї мети залучаються і люди (татари, вояки Яреми Вишневецького, Барабаш) і нечисть (літавиці, чорти, відьми). Відьмаки переслідують маленьких козаків, однак щоразу зазнають невдач. Прикметним є невтішний кінець звіздаря Мурмила в «Чигиринському сотнику»: мономіф, за яким і побудований сюжет роману, потребує перемоги добра над злом у кінці подорожі, що, зрештою, і стається: Михась убиває чаклуна, влучно кинувши запоясника. Тіберіус же із «Пекельного звіздаря» на кінець повісті все ще продовжує переслідувати Івася: на відміну від Михася, який завершив свої пошуки, знайшовши чигиринського сотника Богдана Хмельницького й передавши йому Троянів ключ, Івасева ж подорож лише починається: твір завершується тим, що характерник Козуб та його джура вирушають із Запорозької Січі назустріч своєму призначенню.

Висновки. Отже, твори Л. Кононовича про Троянів оберіг характеризуються бінарною

світоглядною системою, яка передбачає сепарацію за ознаками «свій/чужий», релевантних категоріям «добро/зло», що характерно для творів антиколоніальної спрямованості.

В осерді конфлікту обох текстів дві опозитні божественні пари: добро уособлюють Дажбог та його мати Лада, що підтримують козаків, а зло – брат Дажбога Чорнобог та сестра Лади Нея (Мокоша), котрі стоять на боці загарбників-поляків і зрадників-українців. Відповідно, січовики асоціюються із силами світла, чужоземці-завойовники – з пільмою, а їхнє протистояння у художньому просторі повісті й роману набуває космогонічних рис.

Л. Кононович пропонує читачам проєкту «Троянів оберіг» багату й різноманітну міфопоєа, яка ґрунтується на синкретизмі елементів християнства та язичництва: наприклад, образ Бога-Отця повністю асимілювався з постагтю язичницького Дажбога, Матінки Лади – з Дівою Марією, а у творах нарівні з дохристиянськими божествами фігурують християнські святі. Прикметно, що, моделюючи політеїстичну релігійну модель, автор усе ж тяжіє до християнського світогляду, за яким чільне місце посі-

дає всеохопний Бог-творець (Троян), інші ж божества виконують допоміжну функцію.

Також у художньому просторі повісті та роману фігурують персонажі нижчої міфології, які поділяються на три групи: «прибульці» із пекла (літавиці, чорти), ті, що вільно пересуваються між світами (водяники, русалки, домовики та ін.), і люди з надприродними здібностями (відьми, чаклуни, поляниці та ін.). Персонажі усіх трьох груп не лише сприяють розвитку сюжету, безпосередньо контактуючи з протагоністами творів, але й допомагають розкритися етнографічному складнику повісті та роману, адже у другорядних сюжетних, ліній вводячи ці образи, автор активно використовує український фольклорний спадок (легенди, перекази тощо), змальовуючи своїх персонажів якомога подібнішими до їхніх протогенетичних відповідників.

У контексті подальшого дослідження порушеної теми доречно звернути увагу на особливості авторської інтерпретації історичного минулого, специфіку реалізації елементів національного міфу, стилеві й композиційні особливості, інтертекстуальність творів Л. Кононовича про Троянів оберіг.

ЛІТЕРАТУРА

1. 100 найвідоміших образів української міфології. Київ : Орфей, 2002. 448 с.
2. Булашев Г. Український народ в своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Київ : Довіра, 1992. 414 с.
3. Воропай О. І. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. Київ : Оберіг, 1991. 592 с.
4. Геродот. Історії в дев'яти книгах. Харків : Фоліо, 2006. 655 с.
5. Ігнатенко І. Чоловіче тіло у традиційній культурі українців. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 224 с.
6. Кононович Л. Пекельний звіздар. Київ : Грані-Т, 2008. 157 с.
7. Кононович Л. Чигиринський сотник. Харків : Вид-во «Ранок» : «Фабула», 2016. 528 с.
8. Скуратівський В. Русалії. Київ : Видавництво «Довіра», 1996. 733 с.
9. Темченко А. Традиційні мантичні практики: архаїка знакової системи : монографія. Черкаси : Інтроліга, 2015. 112 с.
10. Karadas F. Imagination, Metaphor and Mythopoeia in the Poetry of Three Major English Romantic Poets : a thesis submitted for the degree of Doctorate of Philosophy in English Literature. Ankara, 2007. 263 p.
11. Knight G. B. Myth Maker, Myth Maker, Make Me a Myth : C. S. Lewis, Mythopoeia, and the Rhetoric of Glory. URL: <https://cutt.ly/RcB2i9W> (дата звернення: 09.04.2021).
12. Priya A. I. Mythopoeia in Tolkien. URL: <https://cutt.ly/ycBBeQr> (дата звернення: 09.04.2021).

REFERENCES

1. 100 naividomishykh obraziv ukrainskoi mifolohii [100 most famous characters of Ukrainian mythology]. (2002). Kyiv, Orfei [in Ukrainian]
2. Bulashev, H. (1992). Ukrainskyi narod v svoikh lehendakh, relihiinykh pohliadakh ta viruvanniakh [Ukrainian people in their legends, religious views and beliefs]. Kyiv, Dovira [in Ukrainian]
3. Voropai, O. I. (1991). Zvychai nashoho narodu: etnografichnyi narys [Customs of our people: ethnographic essay]. Kyiv, Oberih [in Ukrainian]
4. Herodot. (2006). Istorii v deviaty knykhakh [Nine books of the history]. Kharkiv, Folio [in Ukrainian]
5. Ihnatenko, I. (2016). Choloviche tilo u tradytsiinii kulturi ukraintsiv [The male body in the traditional culture of Ukrainians]. Kharkiv, Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian]
6. Kononovych, L. (2008). Pekelnyi zvizdar [The hellish stargazer]. Kyiv, Hrani-T [in Ukrainian]
7. Kononovych, L. (2016). Chyhyrynskiy sotnyk [The centurion from Chyhyryn]. Kharkiv, Ranok, Fabula [in Ukrainian]

8. Skurativskiy, V. (1996). Rusalii [Rusalii]. Kyiv, Dovira [in Ukrainian]
9. Temchenko, A. (2015). Tradytiini mantychni praktyky: arkhayka znakovoi systemy [Traditional mantic practices: the archaic sign system]. Cherkasy, Introliha [in Ukrainian]
10. Karadas, F. (2007). Imagination, Metaphor and Mythopoeia in the Poetry of Three Major English Romantic Poets : a thesis submitted for the degree of Doctorate of Philosophy in English Literature. Ankara, Middle East Technical University [in English]
11. Knight, G. B. (2019). Myth Maker, Myth Maker, Make Me a Myth: C. S. Lewis, Mythopoeisis, and the Rhetoric of Glory. Retrieved from <https://cutt.ly/RcB2i9W> [in English]
12. Priya, A. I. Mythopoeia in Tolkien. Retrieved from <https://cutt.ly/ycBBeQr> [in English]

MYTHOPOEIA OF L. KONONOVYCH'S LITERARY WORKS ABOUT TROJAN'S AMULET

Zuienko Yaroslava Myroslavna

Postgraduate Student of the Department of Ukrainian Literature

Zaporizhzhia National University

Str. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhia, Ukraine

The article offers an analysis of the mythological system of literary works by L. Kononovych about Trojan's amulet.

The mythopoeia of L. Kononovych's literary works about Trojan's amulet was for the first time the object of literary analysis, which determined the relevance of the research.

It is noted that the author based on the elements of folk Christianity and ideas about ancient Slavic mythology built a unique syncretic mythological system, which is used to model the actual Ukrainian quasi-faith. Its confession is one of the main borderline identification markers and plays a leading role in the division of characters into "own" and "foreign" in the artistic space of literary works.

At the heart of the mythopoeia of both works is the myth about twins, which is realized in the confrontation between the brothers Dažbog and Chornobog, where the former is the sacred ancestor and guardian of Ukrainians, the creator of all good and useful, and the second – his eternal enemy. This distribution is relevant to the second divine pair of both literary works – the sisters Lada (mother of Dažbog and Chornobog) and her twin Mokosha.

The division on the grounds of "own" / "foreign", "good" / "evil" extends to the entire artistic world of both works about the Trojan's amulet, except for some creatures of lower mythology.

The mythological system of literary works also includes dyvy (younger gods) and creatures of lower mythology (mermens, mermaids, chorty, litavytsi etc.) who are directly involved in events and through interaction with which the ethnographic component is most clearly realized.

Key words: *mythological criticism, mythopoeia, national myth, dichotomy of good and evil, religious syncretism.*